

УДК 330.341.1

**В.Ф. Савченко, д-р екон. наук, професор
заслужений економіст України**

С.Д. Гривко, аспірант

Чернігівський національний технологічний університет

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Постановка проблеми. Розвиток та удосконалення національної економіки неможливі без використання інноваційних складових реформування інститутів внутрішнього ринку, вибору найбільш ефективної моделі економіки, а також пріоритетних галузей, що мають потенціал для підвищення економічних показників, виявлення елементів та чинників, які впливають на ці процеси, і створення надійного та ефективного механізму розвитку. Такий підхід ставить нові завдання у вирішенні проблеми економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кластерна теорія знаходилась і знаходиться в центрі уваги вітчизняних та закордонних науковців, таких як С. Мицюк, С. Соколенко, Г. Хасаєв, М. Войнаренко, М. Ентрайт, А. Маршал та багато інших. Вітчизняні дослідники розробляють проблеми адаптації або створення кластерних структур, які успішно працюватимуть в економіці України. Разом с тим мало уваги приділяється пристосуванню кластерів до умов і особливостей українського сьогодення, подоланню заформалізованості в роботі, комплексному підходу при створенні мережевих структур.

Формулювання цілей статті. Проведення аналізу розвитку мережевих структур, виявлення елементів, які мають вагомий вплив на

показники результативності кластерів. Надання пропозицій щодо шляхів покращання кластерної діяльності.

Виклад основного матеріалу досліджень. Перспективи розвитку кластерних структур особливо зросли за останні роки з наростанням процесів глобалізації, посиленням конкурентної боротьби і ускладненням ситуації на світових ринках. Із збільшенням обсягів інформації у глобальній економіці значно змінилась і продовжує змінюватися роль кластерів у конкурентній боротьбі. Можливість шляхом кластеризації формувати необхідні структури в окремих сферах діяльності дозволяє кластерам показувати як унікальність, так і здатність будь-якої національної, регіональної чи територіальної економіки витримувати тиск з боку конкурентів.

Кластери можуть бути створені як з невеликої (10-15 компаній), так і значної кількості підприємств та структур (6-7 тисяч компаній як, наприклад, в Китаї чи в Індії), а також формуватися як з великих компаній, так і з малих фірм та підприємств у різноманітних формах об'єднань і організацій. Кластером вважають як географічну концентрацію компаній, що працюють в окремому виді бізнесу, так і конгломерацію великих та малих фірм, частина яких може бути власністю іноземців. Вони з'являються в традиційних галузях і в напрямках високих технологій, у виробничо-комерційному сегменті або у секторі послуг, а також у соціальних сферах [1].

Світовий і поки що невеликий український досвід надають основні позитивні чинники виробничих систем на основі кластерів:

- кластерні моделі забезпечують поєднання у виробництві кооперації з конкуренцією, задовольняють та реалізують колективну ефективність і забезпечують динамічну спеціалізацію;
- кластери будуються на використанні ефекту масштабу;
- кластери – це точки зростання та інноваціо-технічного прогресу;
- кластери являють собою механізм підвищення місцевої, регіональної і національної конкурентоспроможності.

Кластери дозволяють:

- посилювати процеси спеціалізації і розподілу праці між компаніями;
- знижувати вартість одиниці продукції і послуг, які виробляються на основі спільної діяльності;
- підвищувати інноваційність виробництва;
- створювати нові робочі місця;
- ефективніше використовувати місцеві природні ресурси;

- створювати соціальний капітал (все здійснюється на взаємній довірі), забезпечуючи соціальну справедливість;
- отримувати баланс ринкової ефективності і соціальної гармонії [2].

Всі, хто займається підприємництвом в Україні, розуміють, як багато проблем на шляху до успіху в даному питанні. Кластерна модель виробництва дає можливість подолати більшість таких перепон.

Вважається, що переваги кластерів можна розділити на «жорсткі» і «м'які». Більш ефективні бізнес-операції, зменшені витрати на закупівлю матеріалів, сприятливі інвестиції, послуги та інші показники, які визначають прибуток і створюють робочі місця, відносять до «жорстких» переваг кластерів [3]. «М'які» переваги кластерів виходять із їхньої орієнтації на організацію процесів обміну досвідом, навчання, яке поширює знання серед його учасників і породжує удосконалення, модернізацію та інновацію виробництва. У багатьох випадках «м'які» переваги кластеризації виступають як малопомітний актив, що лише посередньо перетворюється в позитив або додатний баланс прибутків і збитків. Проте практика свідчить про те, що «м'які» переваги потенційно справляють набагато більший вплив на результати діяльності кластеру, ніж ефект дії «жорстких» переваг.

Приділяючи увагу перевагам та особливостям кластерної моделі, слід відмітити дискусію, яка ведеться сьогодні, в тому числі і в Україні, стосовно кластерної ідеї. Ряд вчених, а також політиків і практиків, вважає цю модель частково невизначеною або надто еластичною, а тому начебто кластери достатньо важко ідентифікувати. Зрозуміло, різноманітність кластерів та їх аморфний характер створюють проблеми для теоретичного і практичного розпізнавання, а також для методологічного дослідження. Справді, важко розпізнати ефекти кластеризації через аналіз звичайної економічної урбанізації чи інфраструктурних перетворень [4]. Принципова відмінність між агломерацією структур і кластером не дуже помітна.

Основні мережеві структури, які намагаються адаптуватись до умов українського економічного простору і максимально використовувати свої потужності для розбудови кластеру, розміщені в декількох областях.

Хмельницька область. Вона стала піонером розбудови таких моделей в Україні. У 1998 році Хмельницькою обласною організацією Асоціацією “Поділля Перший” було розроблено програму застосування концепції кластерів з метою відродження національного виробництва у харчовій та швейній галузях промисловості, виробництві будівельних матеріалів та будівництві, туристичній галузі, переробці сільськогосподарської продукції. У 2000-2001 роках було офіційно

zareєстровано та активізовано роботу організацій «Будівельний кластер» та «Швейний кластер», а також «Туристичний кластер «Кам'янець». У 2002-2003 роках створено туристичну кластерну структуру «Кам'янецький дивокрай» у Кам'янець-Подільському районі і кластер сільського або «зеленого» туризму в Шепетівському районі, у 2006 році – створено об'єднання «Екокласт «Зелені Товтри» у Кам'янець-Подільському районі.

Результатом впровадження кластерної моделі в галузі будівництва на Хмельниччині є значний розвиток ринку будівельних послуг, що характеризується збільшенням обсягів внутрішніх та зовнішніх інвестицій, відкриттям нових фірм, які спрямовані на будівництво житла, об'єктів промислового та громадського призначення, доріг і шляхопроводів, зведення нових виробничих потужностей та освоєння нових технологій будівництва і виробництва будівельних матеріалів. У районних центрах відновили роботу будівельні організації та підприємства інженерних мереж і спецбудмеханізації, місцеві заводи по виробництву цегли, залізобетонних виробів, почала розвиватись торгівельна мережа магазинів будівельних матеріалів. Об'єднання «Будівельний кластер» стало прикладом та поштовхом для створення потужного будівельного кластеру Подільського економічного району.

Харківська область – у 2007 р. було створено будівельний кластер за участю Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, Белгородського державного технологічного університету ім. В. Шухова, Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва та ВАТ «Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва». Головною метою даного кластеру є налагодження співпраці між компаніями у сфері проектування та будівництва.

Львівська область – опрацьовується питання створення та діяльності транскордонного туристичного кластеру. Спільна стратегія розвитку українсько-польського транскордонного регіону (Волинська, Львівська, Закарпатська області та Люблінське і Підкарпатське воєводства) на період до 2015 року, яка була розроблена протягом 2007-2008 рр. у рамках проекту «Новий рівень добросусідських відносин – розвиток польсько-української стратегії транскордонної співпраці» (програма INTERREG IIIA/TACIS CBC 2004-2006), передбачає одним із своїх основних пріоритетів розвиток туристично-рекреаційної сфери.

До числа областей, що змогли досягти деякого результату у створенні мережевих структур, можна також віднести Закарпатську, Івано-Франківську, Миколаївську, Одеську, Полтавську, Рівненську, Сумську і

Херсонську, Чернівецьку області, хоча в основному їх кластерні моделі мають тільки бюрократично-нормативне спрямування.

Зробимо порівняльний аналіз основних показників соціально-економічного розвитку України за період з 2001 по 2003 та з 2011 по 2013 р. (табл. 2), виходячи з того, що впровадження кластерних моделей у вітчизняну економічну систему повинно було дати вагомий поштовх для її активізації та розвитку.

Зробивши аналіз середнього показника темпу зростання по всіх соціально-економічних категоріях, можливо зробити висновок, що цифри з 2011 по 2013 рр. значно більші, ніж за період з 2001 по 2003 рр., що пояснюється впливом постійного росту цін, інфляцією та іншими показниками. В той же час вони зберігають сталий невеликий ріст. Впровадження кластерних моделей не дає акцентованого та сильного здвигу в зростанні української економіки, оскільки на державному рівні відсутня кластерна ініціатива. Мережеві структури також практично не охоплюють провідних галузей виробництва, вказаних у таблиці, і, як було зазначено раніше, діють на формальному рівні.

**Основні показники соціально-економічного розвитку України,
2001–2003 рр. та 2011–2013 рр.**

Показник	Фактично за 2001 р.	Фактично за 2002 р.	Фактично за 2003 р.	Темпи зростання			Фактично за 2011 р.	Фактично за 2012 р.	Фактично за 2013 р.	Темпи зростання		
				2003 - 2002, %	2002 - 2001, %	2003 - 2001, %				2013 - 2012, %	2012 - 2011, %	2013 - 2011, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млн грн	155891	171206,7	220605,1	128,85	109,82	141,51	1008313,2	1014906,6	1006280,5	99,15	100,65	99,8
Обсяг продукції сільського господарства, млн грн	65100	64380	64473	100,14	98,89	99,04	265100	258270	308100	119,29	97,42	116,22
Виробництво продукції тваринництва:												
м'ясо (реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі), тис. т	2317,2	2510,2	2606,7	103,84	108,33	112,49	3028,7	3136,3	3376,4	107,66	103,55	111,48
молоко, тис. т	13435,3	14138,1	13657,8	96,60	105,23	101,66	11093,5	11388,6	11500,5	100,98	102,66	103,67
яйця, млн шт.	9652,3	11296,7	11464,2	101,48	117,04	118,77	18687,9	19116,7	19591	102,48	102,29	104,83
Обсяг виконаних будівельних робіт, млн грн	5822,3	16873,3	21560,3	127,78	289,80	370,31	60454,3	62280	58879,8	94,54	103,02	97,40
Вантажооборот, млн ткм	384,5	398,1	450,7	113,21	103,54	117,22	426427,7	394648,1	379045	96,05	92,55	88,89
Пасажирооборот, млн пас. км	85,5	89,1	95,8	107,52	104,21	112,05	134254	132479,7	128508,2	97,00	98,68	95,72
Експорт товарів, млн дол. США	14948,4	16143,4	20679,41	128,10	107,99	138,34	61950,2	63084,7	57433,3	91,04	101,83	92,71
Імпорт товарів, млн дол. США	14286,9	15103,6	20344,31	134,70	105,72	142,40	74714,4	76860,7	70039,8	91,13	102,87	93,74

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Сальдо (+, -), млн дол США	661,5	1039,8	335,11	32,23	157,19	50,66	(-) 12764,2	(-) 13776	(-)12606,5	91,51	107,93	98,76
Оборот роздрібної торгівлі, млн грн	56103,3	65592,5	82805,8	126,24	116,91	147,60	674723,1	804330,8	884203,7	109,93	119,21	131,05
Середньомісячна заробітна плата одного працівника: номінальна, грн	304,9	370,33	454,561	122,74	121,46	149,09	2633	3025	3234	106,91	114,89	122,83
Заборгованість із виплати заробітної плати – всього, млн грн	2996,7	2389	2123,6	88,89	79,72	70,86	977,4	893,7	1019,4	114,07	91,44	104,30
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. осіб	1008,1	1034,2	988,9	95,62	102,59	98,10	482,8	506,8	487,7	96,23	104,97	101,01
Середній показник темпу зростання по всіх соціально-економічних категоріях	-	-	-	107,20	121,90	131,34	-	-	-	101,20	102,93	104,16

Джерело: [5] – доопрацьовано авторами

Висновки.

1. Незважаючи на політичні проблеми й труднощі, які переживає Україна в останні роки, процес реалізації кластерних моделей залишається важливим напрямком зростання економіки.

2. Аналізуючи структуру кластеризації в Україні за останні 15 років, доцільно акцентувати увагу на тому, що цей важливий компонент соціально-економічного та інноваційного розвитку працює за рамками Державного бюджету України і, практично, при безініціативності керівників держави в даному питанні. Водночас державна підтримка кластерних ініціатив, особливо на початковому етапі формування, дає потужний економічний ефект і швидку окупність коштів. При державних підтримці та регулюванні і належному фінансовому забезпеченні розвиток інноваційних кластерів в Україні набуде нового рівня розвитку.

3. Згідно набутого Україною досвіду з формування кластерів, аналізу світової практики з даного питання [6] можливо підтвердити перспективність їхнього формування в наступних напрямках:

- кластери машинобудівного комплексу України – в районах великої концентрації підприємств, а також при створенні транскордонних кластерів ;

- агропромислові та харчові кластери – в районах, де склалася сприятлива екологія, налагоджено канали збуту продукції, розвивається фермерство. Найбільші перспективи мають потенційні кластери молокопереробного, м'ясного напрямків, консервної (овочі, фрукти), зернової, олійної продукції. Великий потенціал також є у цукрового та кондитерського кластерів;

- будівельні кластери на основі існуючої місцевої сировинної бази, збереженої виробничої інфраструктури та кадрів;

- швейний, взуттєвий і текстильний кластери;

- туристично-рекреаційні кластери – формуються в районах, які мають історико-архітектурні та природні пам'ятки, сприятливу екологію, унікальну мінеральну воду, природні оздоровчі властивості.

4. Необхідні подальші теоретично-прикладні напрацювання з даного питання, що посилять законодавчу та нормативну забезпеченість і обґрунтованість кластеризації, сприятиме економічному зростанню господарського комплексу України.

Бібліографічний список: Соколенко С.І. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (збірник наукових праць) / С.І. Соколенко / Вип. 3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних

досліджень; Редкол.: відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів, 2008. – 546 с.

2. Вороніна О.Ю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 11-12 жовтня 2013 року). / О.Ю. Вороніна / Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 172 с.

3. Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання. Матеріали першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. І. – 278 с.

4. Ковальов А.В. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Зб. наук. праць. / А.В. Ковальов / Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2012. – Вип. 1, Т. 2. – С. 205-209.

5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (06.11.2014).

6. Савченко В.Ф. Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі: монографія. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги, 2007» . – 378 с.

Савченко В.Ф., Гривко С.Д. Анализ развития кластеров в национальной экономике. Предметом работы являются кластерные структуры, которые особенно актуальны на сегодняшний день с нарастанием процессов глобализации, усилением конкурентной борьбы и осложнением ситуации в экономике Украины. Обоснована возможность путем кластеризации формировать необходимые организационные группировки в отдельных сферах деятельности, что позволит реанимировать хозяйственный комплекс и сделать предприятия более устойчивыми к кризисным потрясениям. В работе проведен анализа развития сетевых структур, выявления элементов, которые оказывают значительное влияние на показатели результативности кластеров. Предоставление предложений относительно путей улучшения кластерной деятельности.

Savchenko V., Gryvko S. Analysis of cluster development in the national economy. The subject of the research is cluster structures which are especially topical today with the growth of globalization processes, increased competition and a complications in the economic situation in Ukraine. There has been scientifically grounded the possibility to form the necessary organizational groups in some areas by clustering that will revive economic complex and make the companies more resilient to crisis shocks. The purpose of the work above is carrying out the analysis of network structures, identifying the elements which have a significant impact on indicators of clusters' effectiveness and providing some suggestions as for the ways to improve the cluster activities.